

У СИЛОВОМУ ПОЛІ КИЄВА
(Іван Огієнко та Максим Рильський)

Відносини Івана Огієнка та Максима Рильського заслуговують на особливу увагу, оскільки за нинішнім адміністративно-географічним членуванням України обоє вони є уродженцями Житомирщини: І.Огієнко походить із Брусилова – нині районного центру, а М.Рильський родом із Романівки, села в Попільнянському районі.

Цими взаєминами плідно займається житомирський письменник і дослідник-огієнкознавець, один із засновників Товариства Івана Огієнка та ініціаторів постанови Всеукраїнськї премії імені І.Огієнка, лауреат цієї премії й теж брусилівець Олексій Опанасюк [1; 2; 3]¹. “Житомир освячений... іменами багатьох преславних діячів української культури, широко знаних у культурному просторі, – таких, як Іван Огієнко, Максим Рильський...” [1, с.7]. Ось роздуми О.Опанасюка про те, що об’єднувало двох титанів духу, споріднених житомирською землею:

“По десятках літ, із запізнілого реабілітансу я довідаюсь не вписувались у більшовизм, як були тлумлені та гнані і в Бога духом ні в чому не винні люди, мої земляки Максим Рильський, Іван Огієнко”. Вони “народилися у відомих містечкакових центрах української культури: в Романівці були церква, храмовий день і театр, у Брусиліві, одному з культурних центрів Києво-Волинської землі, ще в тридцяті – аж два театри (аби не зачухнути без конкуренції...)”. І.Огієнко й М.Рильський, народжені “тут, у силовому полі Києва, як особистості самостійні й несподівані, постали з поетичної стихії рідних піль... Вони багато зробили в роки пробудження й відродження нашого народу по весні 1917 року, коли той так прагнув світла [3, с.37]. І ще: “Щось дуже близьке, якщо не спільне, властиве одній школі, побачимо, коли читатимемо статті” І.Огієнка та М.Рильського з перекладацької проблематики та багатомовності, “бо ще за дитинства знали кілька мов: Іван Огієнко – польську, єврейську, російську, болгарську, Максим Рильський – ті ж, окрім болгарської... Школою було саме оточення: жили в містечках українці, поляки, євреї, чехи, їхніх мов ніхто не відчсторонював”. І.Огієнко та М.Рильський “проштудіювали листування Ольги Кобилянської та Лесі Українки стосовно українського варіанту слова *кимбал*, *кинвал* чи *цимбал* з 13 розділу Першого Послання Святого Апостола Павла до коринтян, стосовно різниці між слов’янськими та німецькими перекладами... Максим Рильський, Іван Огієнко... – освітяни, поети, перекладачі, митці нової години, часу трудного, але саме в ньому прагли вони віднаходити себе заново...” [3, с.39-40].

І.Огієнко та М.Рильський познайомилися особисто в Києві доленосного 1917 року, коли молодий, 35-річний професор-лінгвіст читав лекції з проблематики української мови, а ще більш молодий, 22-літній студент із Романівки ці лекції захоплено слухав; зустрічалися вони і трохи пізніше, знаходили один в одному багато спільного, тим паче що ще за навчання І.Огієнка в університеті Святого Володимира Іван, очевидно, чув розповіді-спогади про Максимового батька Тадеуша, який навчався там раніше й через своє “хлопоманство” проміняв кар’єру блискучого польського аристократа на долю сільського просвітителя українських селян (на схилі своїх літ І.Огієнко – митрополит Іларіон – використав дослідження Тадея Рильського «Къ изученію украинскаго народнаго мировоззрѣнія» 1888-

¹ У цих працях О.Опанасюка йдеться ще й про зв’язки обох наших “персонажів” із Борисом Теном, але ми даний аспект тут виключаємо.

1890 років у праці “Дохристиянські вірування українського народу” [8, с.393]). Як свідчила внучка митрополита, “в ті бурхливі двадцять роки, коли утворилася Українська Центральна Рада, вперше М.Т.Рильський слухав виступ доцента І.І.Огієнка в Університеті Св. Володимира в Києві на тему: “Історія Української мови”. Потім в приватних розмовах вже з професором І.І.Огієнком він поділяє і розуміє його ідеали відданості культурі та вірі” [4, с. 109].

На час тих творчих зустрічей (1917-1920 рр.) Максим Рильський (1895-1964) був автором світлих поетичних книжок “На білих островах” 1910 р., “Під осінніми зорями” та “На узліссі” 1918 р. Пафос і тематика цих віршів були близькі, суголосні поетичним творам І.Огієнка – варто порівняти хоча б його знаковий вірш-пісню “Не питай, чого в мене заплакані очі...” та наступну підліткову (1908 р.) поезію М.Рильського “Ліс”:

*Чого це ліс такий сумний,
Оцей великий, самотній
Могутній ліс, і похилився
Додолу він, і зажурився, –
Питаю я, – чого сумний
Сей ліс зелений, самотній?
...Як ліс на горі на людське
На тій дорозі надивився,
То з того часу зажурився.*

Це й зумовило прихильне ставлення І.Огієнка до творчості та культурно-політичних поглядів М.Рильського.

Надалі життєві шляхи двох українських світочів розійшлися, причому обом дісталася своя Голгофа: Іванові Огієнку – піввікова еміграція та мандри по світах із неубувним сумом за Україною, Максимові Рильському – багаторічна “перевірка на вошивість” з боку радянсько-більшовицьких допильнувачів, включаючи і в’язницю з виснажливими допитами й вимогами “закласти” друзів-неокласиків, і обтяжливе лауреатство, звання академіка та живого класика з обов’язковими ритуальними оспівуваннями Леніна-Сталіна та їхньої партії, з постійним самопобиттям і каяттям, визнанням своїх і чужих помилок, відступів від “генеральної лінії”. Нещирість, вимушеність «радянськості» М.Рильського чудово розуміли, крім І.Огієнка, й інші українці Нового світу. Так, у репортажі з літературного вечора пам’яті М.Драй-Хмари у Вашингтоні, опублікованому в американській газеті «Свобода» (березень 1987 року), автор зазначає: «...Максим Рильський і Юрій Клен (Освальд Бурггардт) врятувались так, що перший прикинувся прихильником сталінського режиму, а другий виїхав закордон» [11, с.325].

... Шляхи розійшлися, та колишні духовні побратими, як могли, стежили за життям і творчістю один одного. Так, у 1935-1936 рр. І.Огієнко в одному зі своїх журналів опублікував працю “Мова М.Рильського” з високою оцінкою стилістичної майстерності поета. Приблизно в цей самий час (1938 р.) М.Рильський у непростих радянських умовах намагався навести хоч якись містки до І.Огієнка. Ось драматична й дуже красномовна з огляду на тодішню задушливу, просякнуту жахом і культивованими режимом взаємними підозрами політичну атмосферу розповідь про ці намагання, яка належить згаданій вище внучці І.Огієнка, котра з батьком-учителем, щойно звільненим із в’язниці й дещо зломленим, опинилася в Максимовій Романівці:

“Батько часто розмовляв з М.Т.Рильським, а інколи і за чарчиною, на різні теми, але унікав розмовляти на теми родинних зв’язків. Сидячи на б’єрезі ставка, з запаленими цигарками, вони вели неспішні розмови про вчительські проблеми. М.Т. Рильського цікавили

програми навчання учнів, забезпеченість їх книжками та ін. Обмінювалися думками щодо поведок коропців, рибальського знаряддя, але обминали політичну тематику. Знав мій батько, що М.Т. Рильському довелося відсидіти у в'язниці за свої "ідеологічні помилки", і письменник також знав, що новий директор Романівської середньої школи також повернувся звідтіля. Уникали розмови про допити, ув'язнення, напевно не хотіли відкривати затавровані сторінки свого життя, а, можливо, і побоювалися один одного. Але одного разу на рибалці, коли дядьки-рибалки <були> далеченько од людського ока, Максим Тадейович таки запитав батька, чи він не є часом родичем І.І.Огієнка. На щό батько дуже поспішно відповів, що він не є родичем цього професора. Будучи дійсно його племінником, батько побоювся відразу відкрити свої кровні зв'язки з професором. Синдром страху вже глибоко проник в батькову душу – необхідно було ростити і виховувати своїх дітей" [4, с.108].

І.Огієнко практично все своє земне життя пам'ятав про М.Рильського, стежив за його творчістю й відгукувався на неї ("Про це розповідав сам І.І.Огієнко моїй сестрі, яка в роки еміграції проживала в його родині" [4, с.109]). Ось переконливий доказ цього. В Огієнковій "Історії української літературної мови" 1949 року можна прочитати:

"Серед сучасних поетів треба виділити Максима Тадеушовича Рильського (19 березня 1895 р. ...), щό завжди пильно працює над культурою своєї мови, яку він глибоко знає. Мова його творів – класична літературна мова. Його збірки поезій: "На білих островах" 1910 р., "Під осінніми зорями" 1918 р., "Синя далечинь" 1922 р., "Крізь бурю й сніг" 1925 р., "Тринадцята весна" 1926 р., "Де сходяться дороги" 1929 р., "Гомін і відгомін" 1929 р., "Знак терезів" 1932 р., "Київ", "Літо" 1936 р., "Україна" 1938 р., "Збір винограду" 1940 р., "Слово про рідну матір", "Світова зоря", "Неопалима купина" 1944 р., а також численні поеми – одна перед одною виділяються красою й культурністю мови. Рильський багато перекладає.

Особливо розвинена його мова в його перекладі "Пана Тадеуша" Міцкевича... Рильський написав багато поем, і вони, хоч не всі глибокі своїм змістом, завжди вирізняються красою своєї мови" [5, с.285-286].

У зв'язку з процитованим варто звернути увагу на таке. Хоча оцінка поезії М.Рильського давалася І.Огієнком з мовознавчих позицій – і оцінка висока, але він не втримався й від її обережної ідейно-тематичної критики (поеми "не всі глибокі своїм змістом"). Цими словами митрополит Іларіон дав зрозуміти своєму давньому симпатикові, щό їхнє ставлення (принаймні висловлюване публічно) до радянсько-партійної дійсності є діаметрально протилежним (бо саме ця дійсність мусила постійно пробиватися у творах М.Рильського після поразки українських визвольних змагань). Ще більш відверто висловився І.Огієнко на цю тему там, де назвав М.Рильського в наступному контексті: "...треба зазначити, щό всі наші письменники й поети, які працюють в Україні під софитами, позбавлені всякої волі в виборі теми для своїх писань – мусять писати тільки за вказівками більшовицької партії. Через це весь письменницький талант витрачається на твори агітаційні, українському народові мало або зовсім непотрібні... літературна мова в них першорядна, але самі твори часто свистуни..." [5, с.288-289]. Поіменовано М.Рильського і в іншому аналогічному пасажі: "А багато наших письменників змушені були вкоритися владі й працювати для розвитку комунізму в Україні. Багато пішло на службу советам, а 31 січня 1939 року за вірну службу отримали ордена..." [5, с.289-290]. Митрополит розумів, щό така оцінка змісту творів поета не зашкодить Максимові Тадейовичу в очах радянського естєблїшменту, бо висловлювалася емігрантом, "українським буржуазним націоналістом"-церковником. Порівняймо з міркуванням Ф. Гай-Гаєвського про інших українських письменників, висловленими в листі зі Шлункова (Чехія) до митрополита Іларіона від 25 листопада 1957 року: "До мене звернулися з Києва з проханням розшукати твори

О.Олеся, С.Черкасенка, щоб про них писати монографії. То треба критикувати їх, це буде доречним, бо відведе від них підозри в українському націоналізмі” [9, с.100].

Українські інтелектуали, з якими листувався І.Огієнко, в 40-ві роки, не раз нагадували професорові-митрополиту про М.Рильського. Так, у листі з Австрії від 15 березня 1947 року П.Волиняк згадував, що колись у Києві він навчався в інституті, одним із викладачів якого був Максим Тадейович [9, с.91]. І.Качуровський у листі від 25 березня 1949 року з Аргентини ділився деталями свого творчого життя: “Мої жарти в “Мітлі”, за винятком пародії на Рильського, жодної літературної вартості не мають...” [9, с.243].

Використавши в дослідженні 1965 року “Дохристиянські вірування українського народу” величезну літературу, митрополит Іларіон (І.Огієнко) не обійшов увагою й “Українські народні прислів'я та приказки” за редакцією М.Т.Рильського (Київ, 1955) [8, с.396].

М.Рильського за межами Радянського Союзу оцінювали по-різному, щό наочно продемонстрував І.Огієнко в наведених цитатах із “Історії української літературної мови”. Так, Т.Осьмачка з прикрістю констатував, коли йому говорили про радянські технічні досягнення: “І що нам з техніки, коли Косинку розстріляли, а Тичина та Рильський прославляли Сталіна?” [7, с.138]. З цією оцінкою перегукуються слова В.Приходька, колишнього міністра юстиції Директорії, з листа до І.Огієнка (Прага, 22 березня 1945 року): “Я не рахую при тїм таких “живих” поетів, як Тичина, Рильський, яких большевики фактично теж вбили... тільки не фізично, а ще гірше – духовно” [9, с.411]. З іншого боку, поетичну творчість М.Рильського гідно пошанувало і зарубіжне, емігрантське українство, і взагалі мистецьке співтовариство Європи. Так, у 50-ті роки в Парижі вийшла у світ французька антологія перекладів модерної поезії, і показово, що з українських авторів там були репрезентовані вірші як того ж таки емігранта Тодося Осьмачки, так і формально нібито цілком радянського, але глибинно не запроданого більшовизму Максима Рильського [7, с.136].

У цьому контексті особливої уваги заслуговує оцінка поетичної творчості сина землі житомирської Максима Рильського (а частково й Олександра Довженка, теж не чужого цій землі) Євгеном Маланюком, тим більш прониклива, що письменник-емігрант, на відміну від багатьох наших критиків-співвітчизників, спромігся побачити справжнє мистецьке обличчя М.Рильського крізь машкару накинутого йому фантазмагоричною радянською дійсністю “соціалістичного реалізму”. Відгукуючись на поетичну книжку М.Рильського “Синя далечінь” у сув'язі зі збірками П.Филиповича та М.Осьмачки, Є.Маланюк писав: “...Максим Рильський є в українській поезії першим справжнім майстром, першим Метром в загально-європейському змісті цього слова. І тільки з появою Максима Рильського наша поезія входить в шереги загально-європейських поезій [9, с.159].

Ще більш різнобічною та виваженою є характеристика М.Рильського в контексті епохи та політичного середовища у слові Є.Маланюка “Над могилою Максима Рильського” (1964) – слові тим більш зворушливому та щемному, що самому Євгенові залишалося жити лише чотири роки:

“25 липня советське радіо урядово подало коротку вістку з Києва. Максим Рильський помер. Пізніш часописи подали дату: 24 липня.

Один з найбільш справжніх, органічних поетів нашого століття (аналогії могли б бути лише з Р.-М. Рільке), але й один із найчинніших творців сучасної нашої літератури й культури. За останні ж десятиліття – це можна ствердити – виразно видатний національний діяч. І хоч осягнув він немало віку, хоч залишив десятки книг і сотні (напевно непроминальних) студій і статей, хоч плідна діяльність його і її наслідки – у всіх на очах, та смерть є завше смерть. Її година приходить завше “несподівано”. Її поява завжди сприймається трагічно. Вона перерізає тяг, хоч би й як галасливої, сучасності – провалом раптового мовчання, вимовнішого за найбільш красномовні слова і гучнішого за найбільш пронизливий крик.

Не час ще і не місце на розлогий некролог з оцінками, аналізами й формулюваннями, ну і (як же традиційними!) посмертними похвалами в стилі “жалісних віршів на презацний погреб”... На все це прийде свій час і свої автори.

Наразі потрібно ствердити один так само безсумнівний, як і невблаганний факт: зі смертю Максима Рильського відходить у вічність історична постать письменника, що був архимаїстром нашої поезії, великим сеніором нашої мистецької культури і людиною щедрого серця та винаяткового особистого чару.

Та й це – не все. Не головне. Максим Рильський – в нашу страшну, цинічно-підлу добу фактично був бранцем і закладником національної культури в лапах немилосердного ворога, який, кожної хвилини! – міг його не лише кинути до буцегарні з заборонаю “писати й малювати”, а й просто “зліквідувати”, змусивши перед тим перейти всі стадії морального душогубства: каяття, визнання “помилки”, поганьблення друзів праці й життя та, хоч і вимушеної, але завжди жажливої хули на власний Народ і власну Батьківщину.

З пошаною мусимо ствердити над свіжою могилою, що історичну роль закладника нашої культури й нашої духовності, роль, до якої він не був призначений і до якої, як уроджений поет, не був здібний, – Максим Рильський виконував як свій твердий національний обов’язок, ніс, як свою невблаганну долю: гідно і неослабно до кінця.

А в яких обставинах – це ледве чи уявляють собі наші люде, а емігранти зокрема. То ж, будь-що-будь, найбільш офіційна людина в СРСР – М.Хрущов – мусів був прилюдно й урядово ствердити, що життя М.Рильського висіло на волоску, який кожної хвилини міг обрізати ніхто інший, як добре Україні знаний урядово і “особисто” – Лазар Моїсеєвич, той самий Каганович, що йому завдячуємо (“лично”) загибель геніального Миколи Куліша. А якщо не менш геніальний Олександр Довженко фізично зацілів “жителем” міста Москви (!), то лише завдяки парадоксальній милостині не менш незабутнього Іосіфа Віссаріоновича, щоправда, за ціну каторжної праці підручного при різних ейзенштейнах для продукції самовбійчих аероградів та мічуріних...

Більш-менш в такій же атмосфері і обставинах існував і творив Максим Рильський. І якщо в його творчості траплялися “пісні про Сталіна”, оди до Ілліча, похвали для Маяковського й навіть одна посвята Молотову (!), то автор їх прекрасно знав, що то все – то така ж само данина, як пиття кумису в ханським наметі XIII ст. І знав також, що для нащадків то будуть лише літературні курйози, хоч і досить шибеничного стилю

Рильський залишався фізично-живий і, хоч полонений, чим далі, тим виразніше намагався продовжувати ту чинність, яку вже не могли виконувати замордовані ворогом Зеров і Филипович, Нарбут і Леонтович, Курбас і Куліш.

Без галасу і зайвих жестів. Як той вояк, що до кінця відстрілюється на останній заставі, хоч бачить, що залога вже перебита, а підмога жахливо спізняється...” [10, с.162-163].

Максим Рильський, як і Іван Огієнко, не дожив до державної незалежності рідної України. Але вона має добре пам’ятати своїх талановитих і щирих синів-подвижників. Погоджуємося з думкою нашого сучасного мислителя про те, що М.Рильський належить до письменників світу, без яких ми не стали б такими, якими стали [6, с.138].

Список використаних джерел

1. Опанасюк Олексій. З благословенної землі // Кожному мила своя сторона. - Житомир: Журфонд, 1997.
2. Опанасюк Олексій. З епістолярію Івана Огієнка // Косень. – ч.2-3. – 1999.
3. Опанасюк Олексій. Трійця з передпілля Києва. – Житомир: АСА, 1999. – 64 с.
4. Огієнко Віра. Під тінню яскравої зірки // Рильський Максим. В муках моїх золотих. – Житомир: АСА, 1998.
5. Огієнко Іван. Історія української літературної мови. – Київ: Наша культура і наука, 2001. – 440 с.
6. Саух Петро. ХХ століття. Підсумки. – Київ: МП Леся, 2009. – 284 с.
7. Скорський Микола. Тодось Осьмачка: життя і творчість. – Київ: Український центр духовної культури, 1999. – 224 с.
8. Іларіон Митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – Вінніпег: Інститут дослідів Волині, 1965. – 424 с.
9. Листування митрополита Іларіона (Огієнка). – Київ: Києво-Могилянська академія, 2006. – 568 с.
10. Пам'ятки: епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907-1968). – Том другий. – Київ, 2001. – 478 с.
11. Трембіцький Андрій. Часопис «Свобода» (Нью-Йорк) про життєві шляхи і творчі здобутки Михайла Драй-Хмари // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник (серія історична та філологічна). – Випуск VIII. – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011.